

Sosyal Bilimler Dergisi - Journal of Social Sciences

ISSN 2146-4561

Haziran / June 2019, 9 (17): 1-12

Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Ermeni Yetimleri Suriye'ye
Nakli Meselesi

After the First World War Matter of Transfer of Armenian Orphans to Syria by Near East Relief

Muttalip ŞİMŞEK

Dr. MEB, Selçuklu/KONYA,

e-posta: mutsimsek@gmail.com

Orcid: 0000-0003-1184-2345

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 01 Şubat / 1 February 2019

Kabul Tarihi / Accepted: 25 Haziran / 25 June 2019

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran/ June 2019

Atıf/Cite as: Şimşek, Muttalip, (2019), Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Ermeni Yetimleri Suriye'ye Nakli Meselesi / After the First World War Matter of Transfer of Armenian Orphans to Syria by Near East Relief, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (17), 1-12, doi:<https://doi.org/10.31834/kilissbd.521173>

Rights reserved.
For Permissions
sbedergi@kilis.edu.tr

YAKIN DOĞU YARDIM HEYETİ'NİN BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASINDA ERMENİ YETİMLERİ SURİYE'YE NAKLİ MESELESİ

ÖZ

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte Hristiyan yardım kuruluşları için önemli meselelerden biri de yıllarca misyon teşkilatları tarafından bakımı sağlanan Ermeni yetimlerin akıbetiydi. Batılı misyon kuruluşlarınca daha evvel Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde açılan yetimhanelerde binlerce Ermeni yetim barınıyordu ve Birinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan durum nedeniyle bu yetimlere artık Anadolu topraklarında bakılamayacağı anlaşılmıştı. İşte bu noktada, Maraş, Harput ve Urfa gibi Protestan misyon kuruluşlarının etkin olarak çalıştıkları bölgelerdeki yetimlerin Suriye'ye taşınması lüzumu ortaya çıkmıştı. Bu yetimlerin Suriye topraklarına nakliyle ilgili çalışmaları ağırlıklı olarak bir Amerikan yardım kuruluşu olan "Yakın Doğu Yardım Heyeti (Near East Relief)" üstlendi.

Yardım Heyeti, 1922 yılı içerisinde yaklaşık 8 bin Ermeni yetimin Suriye'ye naklini organize etmesi ve yerel makamlardan bu çocuklara izin alması için uzun yıllar Alman Doğu Misyonu'nun Urfa İstasyonu'nda görev yapan Jakob Künzler'i görevlendirdi. J. Künzler, başta kendi görev bölgesi Urfa olmak üzere, Harput, Maraş, Mardin, Diyarbakır ve Malatya'da bulunan ve Protestan yetimhanelerinde bakımı sağlanan çocukları farklı güzergâhlardan Suriye'ye nakletmek için yapılan çalışmaları idare etti. Bu çalışmada, Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin kuruluşu ve Anadolu topraklarında faaliyete başlaması, Yardım Heyeti'nin yetimleri nasıl ve hangi şartlarda Suriye topraklarına naklettiği, nakil esnasında yaşanan zorluklar ile çocuklara sağlanan yardımlar değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Yakın Doğu Yardım Komitesi, Suriye, Ermeni Yetimler, Jakob Künzler.

AFTER THE FIRST WORLD WAR MATTER OF TRANSFER OF ARMENIAN ORPHANS TO SYRIA BY NEAR EAST RELIEF

ABSTRACT

With the end of the First World War, one of the leading issues for Christian charities was the fate of the Armenian orphans, who had been taken care of by the mission organizations for many years. Thousands of Armenian orphans were sheltering in orphanages in different regions of Anatolia earlier by European mission organizations. Due to the situation that emerged after the First World War, it was understood that these orphans would no longer be examined in Anatolia. At this point, it was necessary to move the orphans in the regions where Protestant mission organizations such as Maraş, Harput and Urfa were working effectively to Syria. The Near East Relief (NER), an American charity, has undertaken work on the transfer of these orphans to the Syrian territories.

In 1922, NER assigned Jakob Kunzler, who had worked at the Urfa Station of the German East Mission for many years to organize the transfer of approximately 8,000 Armenian orphans to Syria and to obtain permission from the local authorities. J. Kunzler managed the works to transfer children from different routes to Syria, especially those in Urfa, Harput, Maraş, Mardin, Diyarbakır and Malatya, who were cared for in Protestant orphanages

In this notification, firstly, information will be given on the establishment of the Near East Relief Delegation and its commencement on the Anatolian territory. Then, issues such as how and under which NER transports orphans to the Syrian territory, difficulties during transportation and food and clothing assistance provided to children will be evaluated.

Keywords: The Ottoman Empire, The Near East Relief, Syria, Armenian Orphans, Jakob Künzler.

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı Osmanlı Devleti'nin askerî, sosyal ve ekonomik hayatına etkisi açısından ayrıca değerlendirilmesi gereken bir zaman dilimini ifade eder. Bunlar içerisinde gerek farklı cephelerde savaşan ve birçoğu şehit olan Osmanlı askerlerinin geride bıraktığı yetimler, gerekse savaş esnasında Ermeni ve Rumların çıkardıkları olaylar neticesinde anne-babasını kaybeden yetim çocuklar büyük zorluklarla karşı karşıya kalmışlardır. Bu dönemde sadece Doğu bölgelerinde yetim kalan çocuk sayısının 50 bini bulduğu göz önüne alınırsa savaşın Türk toplumu üzerinde bıraktığı tesiri anlamak daha kolay olacaktır. Bu yetimler içerisinde Ermeni çocukların da bulunduğunu ifade etmek gerekir (Karabekir, 1995:9-15)¹. Her ne kadar Türk makamları çocuklar arasında milliyet ayrımı yapmaksızın bütün yetimlere sahip çıkmaya çalışsa da özellikle Ermeni yetimlerin, ileride tekrar kendi menfî politikaları için kullanmak amacıyla, başta misyon kuruluşları olmak üzere Batılı devletler tarafından Anadolu topraklarının dışına taşınmaya çalışıldığı görülecektir.

Osmanlı Devleti 27 Mayıs 1915 tarihinde "*Sevk ve İskân Kanunu*"nu çıkarıp uygulamaya başlayınca, İstanbul Amerika Büyükelçisi Henry Morgenthau Ermeniler için acil yardım çağrısı yapmış ve bu çağrı kısa zamanda Amerika kamuoyunda karşılık bulmuştu. Nitekim önde gelen Amerikan kuruluşlarından "*Amerikan Board*", "*Amerikan Kızılhaç*" ve "*Amerikan Birliği*"nin ortak girişimleriyle 16 Eylül 1915 tarihinde "*Ermeni ve Suriye Yardım Çalışması (Armenian and Syrian Relief Work)*" adlı bir yardım kuruluşu oluşturulmuş, ancak başlangıçta istenilen bağış miktarına ulaşamamıştı (Meyer, 1974:115).

Büyükelçinin yardım çağrısı sonrasında ayrıca "*Filistin-Suriye Yardım Heyeti (Palestine-Syrian Committee)*" ile "*İran Yardım Heyeti (Persian Relief Committee)*" de teşekkül etmişti ki, bu üç yardım kuruluşu 1915 yılının Kasım ayı içerisinde birleşerek "*Ermeniler ve Suriyeliler için Amerikan Yardım Heyeti (American Committee for Armenian and Syrian Relief)*"ni oluşturdu (NER, 1920:4). Bizzat Amerikan Başkanı Wilson'un bu kuruluşu destek çağrısı yapması ve basın yayın yoluyla kamuoyuna yapılan yardım çağrıları ile toplanan paralar, Orta Doğu'da kullanılmak üzere Büyükelçi Morgenthau'ya gönderiliyordu. Anadolu'da faaliyet gösteren Amerikan misyonerleri de bu kuruluştan büyük destek alarak çalışmalarını devam ettirmişlerdi. Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle yeni bir oluşum içerisine giren kuruluş, önce "*American Committee for Relief in the Near East (Yakın Doğu Amerikan Yardım Heyeti)*", 6 Ağustos 1919'da ise "*Near East Relief (Yakın Doğu Yardım Heyeti=NER)*" adını almış ve yıllarca bu isimle faaliyetine devam etmiştir (NER, 1920:45; Meyer, 1974:115 vd).

NER bu dönemde çalışmalarını beş ana bölgede yürütme kararı almıştı. Bu bölgeler şunlardı: Kuzey İran ve Mezopotamya, Rus Ermenistanı ve Trans-Kafkasya, Filistin ve Suriye, İstanbul ve Küçük Asya ile Yunanistan. NER'in önceliğinde olan milletler ise ağırlıklı olarak Ermeniler, Rumlar, Nasturiler ve Süryaniler idi. Özellikle Ermeniler çalışmaların merkezine alınmıştı. Bir örnek olması açısından 1920-1922 yılları arasında NER, sadece Alexandropol'de (Gümrü olarak da bilinen bu şehir, 1924 yılından itibaren Viladimir Lenin tarafından Leninaka olarak isimlendirilmiştir) yaklaşık 22 bin Ermeni yetimin bakımını sağlıyordu ve o dönem için bu şehir, "*en büyük yetim şehri*" olarak ifade ediliyordu (Nansen, 1928:174 vd).

Anadolu ve Suriye topraklarındaki yardım çalışmaları, savaştan kurtulan Ermeni dul kadın ve çocuklara yiyecek ve giyecek yardımı ile bunların korunması, ihtiyaç duyulan bölgelerde tıbbî hizmet verilmesi, yetimlerin güvenli bölgelere taşınarak bakımlarının sağlanması gibi alanlarda yoğunlaşmıştı. Yardım Heyeti, Ermenileri "*mazlum millet*" olarak

¹ Doğu bölgelerinde hem Taşnak Ermenilerinin, hem de Rusların zulmü neticesinde yetim kalan çocuklara Kazım Karabekir Paşa sahip çıkmış ve bunlara askerî eğitim yanında farklı alanlarda el becerileri kazanmaları için okullar açılmıştı. O dönem "*Kazım Karabekir Paşa Sistemi*" olarak ifade edilen eğitim anlayışı sayesinde bu çocukların asil ve millî bir ruha sahip, vatanına ve milletine faydalı bireyler olarak yetişmeleri hedeflenmişti. (Karabekir, 1995: 280-297).

gösteriyordu ve Amerikan kamuoyuna, "Ermeni yetimlerin Türk topraklarında doğduğunu, atalarının Türkler Anadolu'ya gelmeden evvel burada yaşadığını ve atalarından kalan bu topraklarda büyük acılara maruz kaldıklarını" söyleyerek milyonlarca dolar yardım yapılmasını sağlamıştı (A Million Lives Saved, 1923: 11).

NER, Birinci Dünya Savaşı sonrasında Anadolu'da bulunan ve yıllarca Protestan misyonierleri tarafından bakımı sağlanan Ermeni yetimlerle özel olarak ilgilenmiş ve bunların giderlerini karşılamaya çalışmıştır. Mondros Ateşkes Antlaşması sonrasında Anadolu'nun işgale uğraması üzerine Batılı güçlerin koruması altında yetimlerin bakımını bu topraklarda rahat bir şekilde sürdüren NER, Milli Mücadele'nin başarılı bir şekilde neticeleneceğini görünce artık onlara Anadolu'da bakamayacağını anlamış ve bu çocukları başka bir coğrafyaya nakletmeyi planlamıştı.

Bu cümleden olmak üzere, NER'in bu çocukları Suriye topraklarına nakletmek için nasıl bir yol izlediği, Anadolu'daki Ermeni yetimlerin nakliyle ilgili görevlendirilen İsviçreli Jakob Künzler'in yaptığı çalışmalar, yetimlerin nakli sürecinde yaşanan sıkıntılar ve yetimler için yapılan yardımlar bu çalışmanın esasını oluşturmaktadır. Aslında Ermeni yetimler ile ilgili NER arşivine dayalı kayıtlarda bazı sayısal verilere (ACRNE, 1920; NER, 1920), diğer bazı kaynaklarda ise bu yetimlerin nakliyle ilgili kısmî bilgilere (Holmes, 2017; Demir ve Tekir, 2018) yer verilmektedir. Ancak çocukların Anadolu'nun farklı bölgelerinden alınarak Suriye topraklarına nakilleri ve bu süreçte yaşanan gelişmeler henüz detaylı bir şekilde ortaya konmamıştır. Bu çalışma ile belirtilen hususlar etraflıca değerlendirilecektir.

1. AMERİKAN YAKIN DOĞU YARDIM HEYETİ'NİN ANADOLU'DA ÇALIŞMAYA BAŞLAMASI

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'na Almanya'nın müttefiki olarak girince Anadolu'nun farklı bölgelerinde faaliyet yürüten İngiliz, İtalyan ve Fransız misyonierlerine ait kurumlar, özellikle de yetimhaneler, Alman ve İsviçreli misyonierler tarafından idare edilmeye başlanmıştı. Savaşın sonunda Almanların da Osmanlı topraklarından sınırdışı edilmesi yönünde karar çıkınca², bütün bu müesseselerin akıbeti misyon çevrelerini endişelendirdi. Ancak, Batılı misyon kuruluşlarının endişelenmelerine gerek yoktu. Çünkü biraz evvel de ifade ettiğimiz gibi, Amerikan Yakın Doğu Yardım Heyeti bu süreçte devreye girmiş ve başta yetimhaneler olmak üzere diğer misyon birimlerini (hastane, poliklinik, atölye ve bakım evleri) ayakta tutmaya çalışmıştır.

Osmanlı kaynaklarında Amerikan Şark-ı Karîb Meâvenet Cemiyeti (BOA, MV, 253/174; Canlı, 1995:42) olarak geçen NER, 1919 yılı başlarında İstanbul ve Küçük Asya Bölgesi'ni de kendi içerisinde farklı çalışma merkezlerine ayırarak daha rahat faaliyet yürütmeyi amaçlamıştı. Bu merkezler: İstanbul, İzmir, Samsun, Sivas, Konya, Adana, Kayseri, Maraş, Harput, Diyarbakır ve Mardin idi. Ayrıca Tehcir Kararı'nın uygulanmasıyla birlikte önemli bir konuma sahip olan Halep, özellikle Anadolu'nun güneyinde bulunan şehirlerin bağlı olacağı ve buradan lojistik destek alacağı bir merkez olarak düşünülmüştü (Demir, 2018:116). 1919 yılının ortalarına doğru başta Urfa olmak üzere Maraş, Harput, Sivas, Malatya gibi istasyonlara Avrupa'dan gelen malî destek azalmaya başlayınca NER devreye girmiş ve bu istasyonların gereksinimlerini karşılamaya çalışmıştı (Künzler, 1933:79-81).

Yardım Heyeti, Anadolu'daki faaliyetlerinde önceliği yetim çalışmalarına vermişti. Birinci Dünya Savaşı başlayınca yetimhanelerde kalan çocukların eğitimi aksadığından evvela

² Alman misyonierlerin Anadolu'da bulunan istasyonlarında birçok yetimhane, sağlık birimleri ve çocukların eğitimi için okul ve el işi atölyeleri bulunuyordu. Bu kurumların Amerikan Şark-ı Karîb Muâvenet Heyeti'ne (NER) devri biraz zaman almış ve bu süreçte Osmanlı makamları kanunları uygulama hususunda bazı bölgelerde esnek davranmışlardır. Örneğin, Harput'ta bulunan Alman müesseselerinin NER'e devri biraz zaman aldığından Alman misyonier Ehmman ile beş Alman rahibinin Osmanlı topraklarını terketmeleri, İngiliz Fevkalade Murahhaslığı'nın da müsaadesi dâhilinde, iki ay ertelenmiştir (BOA, DH.ŞFR, 95/41, 5 Kanunusâni 1335/5 Ocak 1919).

düzenli bir eğitim sistemi kurulması hedeflendi. Düzen sağlandıktan sonra ilk olarak çocuklar yaş ve fizikî durumlarına göre sınıflara ayrılıyordu. Büyük çocuklar okulda sabahları akademik eğitim alırken öğleden sonra atölyelerde el becerileri kazanıyorlardı. Anadolu ve Suriye'de çocuklara kendi ana dillerinde eğitim veriliyordu. Bu dönemde NER'in sıkıntı çektiği önemli hususlardan biri okullarda ders verecek öğretmenlerin bulunamamasıydı. Çocuklara el becerisi kazanmaları için ip eğirme ve örme, kunduracılık, marangozluk ve demircilik gibi farklı alanlarda eğitim veriliyordu. Ayrıca, yetimhanelerin kendi gıda ihtiyaçlarını karşılamaları amacıyla kurulan tarım işletmelerinde çocuklara uygulamalı eğitim veriliyor; bu işletmelerde fasulye, patates, kavun, karpuz, ıspanak, domates, bamyası, soğan ve diğer sebzeler yetiştiriliyordu. Örneğin Suriye'de NER'e ait Vank ve Hoolavank yetimhanelerindeki tarım birimlerinde yetiştirilen ürünler burada barınan çocukların yıllık gıda ihtiyaçlarını karşılıyordu (NER, 1920: 35-38). Ancak bu durum her bölge için geçerli değildi. Savaş yıllarında bazı bölgelerde gıda temininde zorluk çekildiğinden gerekli ürünlerin Amerika'dan getirilmesi en uygun yol olarak görülmüştü. NER, bölgede genel bir faaliyet planlaması yaptıktan sonra yardım malzemelerini ağır tonajlı gemilerle Amerika'dan Yakın Doğu'ya taşımaya başladı. Bu gemilerde süt tozundan un ve diğer gıdalara, çeşitli tıbbî malzemelerden giyim eşyalarına, tarım aletlerinden ulaşım ve nakliye işlerinde kullanılmak üzere kamyon ve otomobil gibi motorlu taşıtlara kadar pek çok malzeme bulunuyordu (ACRNE, 1920:17). Gemiler bu malzemeleri, İzmit Körfezi'ndeki Derince Limanı'na getiriyordu ve limandaki ambarlara indirilen malzemeler³, Bağdat Demiryolu hattı ile Eskişehir, Afyonkarahisar, Konya, Ulukışla, Adana ve Halep'e sevk ediliyordu. Bu istasyonlardan da Anadolu ve Suriye'de bulunan şubelere dağıtılıyordu (Barthon, 1930:112-114).

Arşiv kayıtlarında, NER'in Osmanlı topraklarındaki faaliyetlerine 1916 yılından itibaren başladığı, üstelik Salîb-i Ahmer ve Hilâl-i Ahmer ile işbirliği içerisinde⁴ çalışmasına bağlı olarak Yardım Heyeti'ne çoğu zaman kolaylıklar sağlandığı görülmektedir. Bunların başında, Amerika'dan getirilen eşya, tıbbî malzeme ve gıda ürünlerine gümrük vergisinden muafiyet sağlanması gelmektedir. NER, yapacağı yardımları sadece Ermenilerle sınırlı tutmayıp bölgedeki diğer gayrimüslim unsurları da dâhil ettiğinden Osmanlı makamlarından talep ettiği izin ve muafiyetleri rahat bir şekilde elde ediyordu (BOA, DH.İ.UM, 205/2069; MV, 253/74; BEO, 4672/350376; MV, 255/127). Amerikan Şark-ı Karîb Muâvenet Heyeti (NER) Anadolu'daki yetimlerin bakımını üstlendiği dönemde faaliyet yürüttüğü bölgelerdeki muhtaç ahalinin de ihtiyaçları ile ilgilenmişti (BOA, DH.İ.UM, 209/227, Lef.2). Örneğin, 1920 yılında başlarında Daru'l-eytam Müdürlüğü'ne 18.000, Muhacirîn Müdürlüğüne 6.621, Daru'l-aceze Müdürlüğü'ne 8.890 ve muhtelif Hayriye-i İslamiye müesseselerine 6.624 Osmanlı lirası (toplam 43.135) yardımda bulunmuştu (BEO, 4705/352843, Lef.3).

30 Haziran 1920 tarihli bir istatistiğe göre, NER'in Kafkasya, Suriye ve Anadolu'da (İstanbul dâhil) çalışan personel sayısı 538 idi. Bu personelin yarısından fazlasını misyonerler oluşturuyordu. Üstelik Anadolu ve Suriye topraklarında yapılacak yardım çalışmalarında din faktörünün öne çıkarılması NER'e pek çok bakımdan kolaylıklar sağlıyor ve farklı mezheplerden de olsalar, Hristiyan halkın bu kuruluşa karşı tavrını yumuşatıyordu. Belirtilen istasyonlarda ayrıca, 63 hastane (9'u Anadolu'da, 11'i Suriye'de, 43'ü Kafkasya'da), 128 klinik (22'si Anadolu'da, 21'i Suriye'de, 85'i Kafkasya'da), 11 bakımevi (6'sı Anadolu'da, 5'i Suriye'de) ve 229 yetimhane (121'i Anadolu'da, 27'si Suriye'de, 81'i Kafkasya'da) bulunuyordu. Bu yetimhanelerde kalan çocuk sayısı 54.600'e ulaşıyordu ki, bunların 25.814'ü İstanbul ve Anadolu'da, 8.007'si Halep ve Beyrut'ta, 20.779'u ise Kafkasya'da bulunan yetimhanelerde

³ Limana gelen erzak ve malzemelerin vapurdan ambarlara nakledilmesi esnasında herhangi bir sorun çıkmaması için Osmanlı yöneticileri gerekli önlemleri alıyordu (BOA, DH.EUM.AYŞ, 73/17, 24 Cemaziyelâhir 1337/27 Mart 1919). Ayrıca bu erzak ve malzemeler gümrük vergisinden de muaf tutulmuştu (BOA, BEO, 4562/342148, 29 Cemaziyelâhir 1337/1 Nisan 1919).

⁴ NER, Amerikan Salîb-i Ahmer ve Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ile işbirliği içerisinde çalıştığından 6 Şubat 1332/19 Şubat 1917 tarihli kanunun 2. maddesine istinaden hükümetin müsaadesiyle yurt dışından gelecek tıbbî ve sıhhi malzemelere herhangi bir gümrük resmi ödemiyordu (BOA, DH.İ.UM, 32/141, Lef.2, 24 Mayıs 1337/1921).

barınıyordu. Yetimhane dışında kısmen desteklenen yetim sayısı ise toplam 56.039'u buluyordu. Ayrıca hem bu yetimlere, hem de yardıma muhtaç diğer insanlara yapılan giyecek sayısı ise 300.000'e ulaşmıştı (NER, 1920:17). NER, bu dönemde faaliyet yürüttüğü bölgelerde toplam 132.000 yetimin bakımını sağlamayı hedeflemişti ki, bu çalışma oldukça yüksek bir bütçe gerektiriyordu. Nitekim NER, bu hizmetler için 1920-1923 yılları arasında 12 milyon dolara yakın bir bütçe tahsis etmişti (Barthon, 1930:5; NER Committee Records, 2013:2).

NER'in Anadolu'daki Ermeni yetimlerle somut olarak ilgilenmesi ve bunu uygulamaya geçirmesi⁵, Amerikalı Mary Caroline Holmes'i 1919 yılının ilk aylarında Urfa'ya göndermesi ile mümkün olmuştur. İlerleyen aylarda, NER Yönetim Kurulu Başkanı James L. Barton ile birlikte bazı delegeler de (Dr. William Peet, Prof. Esward Moore, Dr. John Main, Harold Hatch ve Dr. George Washburn)⁶ çalışmaları yerinde görmek için Urfa'ya geldi. Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte Almanya'dan gelen yardım kesilince İsviçreli misyoner Jakob Künzler Urfa'da bulunan yetimhanelerin idaresini NER'e devretti (Kieser, 2010:693).⁷ Diğer şehirlerdeki yetimhaneler de ilerleyen yıllarda NER'e devredilmiş ve 1922 yılının ilk aylarına kadar bu yardım kuruluşu tarafından idare edilmiştir (Şimşek, 2016:164-169).

2. YETİMLERİN SURIYE'YE NAKLİ KARARININ VERİLMESİ ve UYGULANMASI

Jakob Künzler, 1919 yılından itibaren Alman Doğu Misyonu'ndan ayrılarak Amerikan Yakın Doğu Yardım Heyeti adına çalışmaya başladı. Onun bu kararı almasında, NER bünyesindeki İsviçreli çalışanların büyük etkisi olmuştu. Künzler, Anadolu'nun farklı bölgelerinde bulunan misyon kurumları ile ilgilenecek ve Amerika veya İsviçre'den gelen yardımların istasyonlara ulaştırılmasını organize edecekti. Bu süreçte istasyonları da ziyaret eden Künzler, bazılarının (örneğin Samsun ve Sivas) kapatılması gerektiğini görmüş ve bu kararını hemen uygulamıştı. 1922 yılının başlarına gelindiğinde ise Yardım Heyeti, yetimlerin bakımı ile ilgili sorunlar yaşamaya başladı. Ankara'da yeni kurulan hükûmetle, daha evvel sahip oldukları avantajlı durumların devamı hususunda anlaşmazlığa düşmüşlerdi. Çocukları Türk idaresinin kontrolüne de bırakmak istemeyen NER, istasyonlarda barınan yaklaşık 8 bin Ermeni yetimi Suriye'ye nakletme kararı aldı (Feigel, 1989:266-267).

Bu nakil işini organize etme görevi Jakob Künzler ve eşine teklif edilmişti. Künzler ve eşi, yaklaşık 20 yıl Urfa'da görev yaptıkları için Türkçe'yi ileri düzeyde konuşabiliyorlardı. Dolayısıyla yerel makamlarla rahat bir şekilde iletişim kurabilecekleri düşünülmüştü. Neticede Künzler çifti kendilerine yapılan bu teklifi kabul edip çalışmalara başladılar. Yapılan plana göre, nakil işinde öncelik küçük yetim çocuklara verilecek, yetişkin çocuklar sonraya bırakılacaktı. İlk grup 90 çocuktan oluşuyordu ve çocukları zorlu bir yolculuk bekliyordu. Çünkü Urfa'dan Suriye sınırına kadar yaklaşık 90 km'lik yolu yürüyerek geçmeleri gerekiyordu (Künzler, 1933:96).

⁵ NER'den evvel Suriye'de yardım çalışmalarını Amerikan Kızılhaç'ı yürütüyordu. Daha sonra bu çalışmaları NER üstlenecek ve bölgedeki Ermeni yetim ve dul kadınlarının bakımlarını sağlayacaktır (Brown, 1920: 6). Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra NER, Suriye'de yaşayan topluluklara, kuruluşlara veya ailelerin yanına yerleştirmek suretiyle yaklaşık 45 bin yetimin bakımını sağlamayı hedeflemişti (Brand, 1914-1918: 3).

⁶ NER Başkanı Barton ve delegelere, Osmanlı topraklarında rahat bir şekilde seyahat edebilmeleri için gittikleri bölgelerdeki memurlar tarafından kolaylık sağlanmasını içeren bir de belge verilmişti (BOA, BEO, 4560/341976, 3 Mart 1335/1919).

⁷ Batılı misyonerlere ait Anadolu'daki kurumlar için bu dönemde en büyük sorun maddi sıkıntıydı. Urfa'da bulunan Jakob Künzler bu sorunu aşmak için yıllarca açık kalmış ve misyona büyük destek sağlamış olan halı fabrikasının bazı materyallerini satmıştı. Ayrıca, İngilizler şehri işgal ettikten sonra Künzler'e maddi destek sağlamışlardı. Bunların yanında, İsviçre'den gönderilen 10 bin Frank tutarındaki yardım da yetimler için kullanılmıştı. Ancak bütün bu yardımlar yetimlerin giderlerini karşılamaya yetmediği için Künzler, 1919 yılının Nisan ayından itibaren Urfa'daki 700 yetimin idaresini NER'e devrettiği gibi kendisi de Alman Doğu Misyonu yerine Yardım Heyeti adına çalışmaya başladı (Feigel, 1989: 264-265).

Urfa'daki çocukların yolculuğa hazırlanmasında Bayan Holmes önemli görev üstlenmişti. Yolculuk esnasında çocukların ayakkabıları sağlam olmalıydı ve her ihtimale karşı yanlarında yedek ayakkabılar bulunması gerekiyordu. Yetimhanenin kunduracılık atölyelerinde her çocuk için ayakkabılar üretildi. Ayrıca terzihane de çocuklara yolculuğa uygun kıyafetler diktirildi. Yedek giysi ve eşyalarını taşımaları için çocuklara göre birer sırt çantası da hazırlanmıştı (Holmes, 2017:192-194).

Bu ilk nakil esnasında toplam üç araba tahsis edilmişti. Birisi, yürümekte zorluk çeken çocuklar için hizmet verecekti. Diğer bir araba da yiyecek ve yedek giyecekleri taşıyordu. Üçüncü bir araba ise, çocuklara nezaret eden Amerikalı Flora Stanton Kalk için tutulmuştu. Bu görevlinin çocukları sınırdan geçirip Halep'e ulaştırması gerekiyordu. Çocuklar, Mart ayının (1922) sonlarına doğru yola çıkmış ve ilk gün yaklaşık 20-25 km'lik bir mesafe yürümüşlerdi. Çocukların yaşları küçük olduğundan yürümekte zorlanmaya başladıkları için bir kısmı arabalara alınmıştı. J. Künzler de bir grup çocukla birlikte yürüyenler arasında idi. Yağmurdan dolayı çocuklar yürümekte zorlanınca Künzler iki araba daha tutmuş ve çocukların büyük bir kısmı bu arabalarla taşınmaya başlanmıştı. Nakil güzergâhında bulunan köylere de uğrayan Künzler, sonraki geçişler için herhangi bir sorun oluşmaması adına köylülerle konuşuyordu (Künzler, 1933:97-101).

Sınıra yaklaşıncı çocukların Fırat Nehri'nden karşıya geçmesi gerekiyordu. Aslında burada Almanlar tarafından daha evvel bir köprü inşa edilmişti. Ancak Milli Mücadele esnasında köprü tahrip olmuş, kullanılamayacak hale gelmişti. Künzler, nehrin diğer tarafındaki Fransız askerleriyle görüşerek bir bot temin etmiş ve ertesi gün karşıya geçen çocuklar trenle Halep'e gönderilmişti. Böylece ilk grubun nakli sorunsuz bir şekilde halledilmiş oldu (Künzler, 1933: 103). NER, Suriye topraklarında daha evvel istasyonlar oluşturduğundan⁸ yetimlerin karşılanması ve ihtiyaçlarının giderilmesi hususunda fazla zorluk çekmiyordu. Bu dönemde bölgede büyük bir kıtlık yaşandığı için yetimlerin gıda ihtiyacı Amerika'dan deniz yoluyla getirilen yiyeceklerle karşılanmaya çalışıldı (NER, 1920:23-24).

İlk nakil esnasında çocuklar sınıra ulaşmak için yolun büyük bir kısmını yürüyerek gitmişti. Ancak bunun hem çocukların sağlığına zarar verdiği hem de zaman kaybına sebep olduğu gerekçesiyle yürüyerek sınıra ulaşmaları yerine bundan sonraki nakillerde ya arabalarla ya da atlarla taşınması kararlaştırıldı. Bu şekilde sadece Urfa'dan yaklaşık bin çocuk Suriye sınırına taşınmıştı (Künzler, 1933:104).

Mardin'den yola çıkan diğer bir yetim grubu, Diyarbakır üzerinden Urfa'ya ve oradan da Suriye sınırına gönderilmek istenmişti. Diyarbakır'a geldiklerinde güvenlik güçleri bu çocuklardan beşine listede isimleri olmadığı gerekçesiyle izin vermeyince diğer çocuklar da beklemek zorunda kaldı. Künzler'in Diyarbakır Valisi ile görüşmesinin ardından izin işlemleri hızlandırıldı ve bu beş çocuğun da katılmasıyla yetimler yolculuklarına devam etti. Ancak katile, Siverek'te tekrar durdurulmuş ve bizzat Siverek Kaymakamı'nın bütün çocukların teker teker kontrol edilmesi yönünde emir vermesi nedeniyle birkaç gün daha gecikme yaşanmıştı. Nihayetinde, izin konusu çözüldükten sonra çocuklar Urfa'ya ve oradan da Suriye sınırına gitmek üzere yola çıktılar (Künzler, 1933:106).

NER için önemli bölgelerden birisi de Maraş'tı. Maraş, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Fransızlar tarafından işgal edilmiş ve 1920 yılına kadar Türk ve Fransız kuvvetleri arasındaki mücadeleye sahne olmuştu. NER gözlemcisi Stanley E. Kerr, 1920 yılı başlarında şehre gelerek buradaki Amerikan, İngiliz ve Alman misyonelerine ait istasyonları ziyaret etti. Kerr'in şehre

⁸ Suriye NER'in önem verdiği bölgelerin başında geliyordu. Tehcir Kararı uygulanmaya başlayınca Ermenilerin büyük bir kısmı Suriye topraklarına nakledilmişti. NER, Suriye topraklarında hızlı bir teşkilatlanma sürecine girmiş ve burada istasyonlar oluşturmuştu. Amerika'dan gemilerle (bunlardan biri de Amerikan Bahriyesi'ne ait Sezar adlı gemiydi) gönderilen her türlü gıda ve tıbbi malzeme Beyrut Limanı üzerinden bölgeye ulaştırılıyor ve muhtaç insanlara dağıtılıyordu. Örneğin, 1916 yılının sonlarına doğru 10-15 bin ton zahire bu şekilde Beyrut Limanı'na gönderilmiştir (BOA, DH.İ.UM, 205/2069, Lef. 5 ve 15, 7 Kanunvevel 1332/20 Aralık 1916).

gelmesiyle NER'in yetim çalışmaları başlamış oldu. Maraş'ta Alman Yardım Birliği (Hilfsbund)'ne ait bir genç evi (Bethschalam)⁹ vardı ve burada 400'e yakın Ermeni yetim kalıyordu. Yetimlerin başında Amerikan Kızılhaç'ına bağlı bir hemşire bulunuyordu ve ona Alman Hilfsbund çalışanı Marie Timm yardım ediyordu (Kerr, 1973:74).

Şehir'de Alman Yardım Birliği'ne ait büyük bir hastane vardı. Kerr şehre gelince bu binayı devralmıştı. Ancak çok geçmeden şehirdeki Osmanlı memurları binaya yerleşip burada çalışmaya başladılar. Amerikan Fevkalade Komiserliği'nin talebi neticesinde Dâhiliye Nezâreti Maraş Mutasarrıflığı'na gönderdiği bir takirde, "*Amerika Şak-ı Karib Muâvenet Komisyonu himayesinde olan bu binanın Amerikan Heyeti tarafından sırf insanî maksatlarla kullanıldığından, binanın heyete iadesi gerektiği*"ni belirtince, memurlar binayı tahliye ederek NER'e teslim etti (BOA, DH.İ.UM, 2024/1421, Lef.2). Bu sayede Yardım Heyeti, şehirdeki yetim çalışmalarını rahat bir şekilde devam ettirebildi. Çocukların Suriye'ye nakli kararı alınınca diğer bölgelerde olduğu gibi, buradaki çocuklar da, yapılan plan dâhilinde, Maraş'tan Urfa'ya oradan da Suriye'ye götürüldü. Diğer şehirlerdeki istasyonları tasfiye eden NER, Maraş'taki çalışmalara son vermedi. Yetimlerin büyük bir kısmı 1922 yılı içerisinde gitmiş olmasına rağmen, sonraki dönemde Maraş'ta hâlâ 20 yetimin (Ermeni ve Müslüman) bakımı sağlanıyordu (Feigel, 1989:271).

Bir diğer nakil bölgesi de Harput'tu. Harput, Batılı misyonerlerin en iyi teşkilatlandığı şehirlerden birisiydi. Burada Amerikan, İngiliz ve Almanların büyük müesseseleri vardı. Çevre bölgelerde bulunan yetimler de buraya geldiğinden Harput'ta nakledilecek Ermeni yetim sayısı 5 bini bulmuştu. Nakledilecek ilk grup 700 yetimden oluşuyordu. Çocuk sayısı fazla olduğu için kafilenin iki gruba ayrılarak gönderilmesi uygun görüldü. İlk grup 400 çocuktan oluşuyordu ve Diyarbakır üzerinden arabalarla Urfa'ya oradan da Suriye sınırına ulaşacaklardı. İkinci grup ise 300 çocuktan oluşuyordu ve atlarla Malatya üzerinden sınıra yakın bir bölge olan Cerablus (Djerablus)'a gidecekti. Künzler'in çocuklara izin alma konusunda en fazla zorlandığı bölge Harput olmuştur. Burada yerel makamlar, gidecek çocuklara ait bilgilerin liste halinde kendilerine sunulmasını istemişler ve her çocuğun güvenlik görevlilerince teker teker kontrol edileceğini bildirmişlerdi. Listelerin hazırlanıp vali onayından sonra pasaportların düzenlenmesi ve çocukların yola çıkarak Cerablus'a ulaşması neredeyse 10 günü buluyordu. Ayrıca askerlik yaşına gelmiş veya bu yaşa yakın çocukların götürülmesine müsaade edilmiyordu.

Harput bölgesinde yaşanan sorunlardan biri de çocukları taşıyacak vasıtaların temini hususuydu. Örneğin Harput'tan Cerablus'a çocuk taşıyacak bir arabacı, 10 günlük gidiş ve 10 günlük dönüş ücreti olarak 700 Frank istiyordu. Bu miktar Künzler'e göre oldukça yüksekti. Çünkü taşınması gereken binlerce çocuk vardı. Neticede Künzler, uzunca bir araştırma ve pazarlıktan sonra, bu iş için arabacılarla 400 Frank'a anlaştı ve Harput'taki çocukların Cerablus'a taşınması amacıyla 130 araba tutuldu. Ayrıca, 200 at, katır ve merkep de bu nakil işinde kullanılacaktı (Künzler, 1933:108-110).

Bir başka nakil merkezi de Malatya idi. Şehirde Yardım Birliği'nin bakımını sağladığı 250 Ermeni yetimin yanında 1.250 de Rum ve Müslüman yetim vardı. Bu ikinci gruba giren çocukların tüm ihtiyaçlarını da NER karşılıyordu, ancak eğitimleri hususunda gerekli izni alamamışlardı. Malatya'dan nakledilecek çocuklar için de bir liste hazırlanarak polis müdüriyetine takdim edilmiş ve kısa zamanda gerekli izin alınmıştı. Malatya'dan gönderilecek çocuklar Harput, Diyarbakır üzerinden Urfa'ya ulaşacak, oradan Suriye'ye gönderilecekti.¹⁰

⁹ Bu genç evi (Bethschalam/Jugendheim) 1920 yılının Ocak-Şubat aylarında Fransız-Ermeni çatışması esnasında stratejik bir öneme sahip oldu. Çatışmada zor durumda kalan 3 bin Ermeni (askerler de dâhil) binaya sığındı ve bina günlerce bombardıman altında kaldı. 10 Şubat'ta bir Fransız komutanın binayı teslim almasıyla olaylar sona erdi (Feigel, 1989: 270).

¹⁰ J. Künzler, çocuklara ait listeleri oluştururken en fazla Malatya'da zorlandığını ifade etmektedir. Çocukların isimlerindeki benzerlikler onu epey zorlamıştı: "*Birisinin ismi Karalambos Gethsemanos, diğerinin ismi Gethsemanos Karalambos; yine birinin ismi Stavros Aristakos, diğerinin ismi Aristakos Stavros idi ve çocuklar ayrı ayrı görülmesi gerekiyordu*" (Künzler, 1933: 110).

Künzler, Malatya'da uzun yıllar hizmet veren ve Alman misyoner Ernst J. Christofel tarafından açılan hastaneyi de tasfiye ederek Malatya'daki çalışmalarını sonlandırdı (Feigel, 1989:267).

NER, bu şekilde yaklaşık 8 bin Ermeni yetimi Anadolu'dan Suriye topraklarına nakletmişti. Nakil çalışmaları 1922 yılının Mart ayı gibi başlamış, aynı yılın Eylül ayına kadar devam etmişti. Nakil esnasında başta Jakob Künzler olmak üzere NER çalışanlarını en fazla zorlayan husus nakil araçlarının sınırlı olmasıydı. Bu dönemde Anadolu'nun iç kesimlerine kadar uzanan demiryolu ağının bulunmaması, kaçınılmaz olarak çocukların ibtidaî nakil araçlarıyla (at arabası, merkep, katır) taşınmasını gerektiriyordu. Birçok zorluğa rağmen, NER'in Samsun'dan Trabzon'a, Merzifon'dan Konya'ya, Sivas'tan Harput'a, Kayseri'den Urfa'ya kadar geniş bir alanda istasyonları bulunduğu için çocukların nakli büyük oranda başarılı bir şekilde yapılmıştı (NER, 1920:21).

Yetimlerin nakli sonrasında Künzler Harput, Urfa, Malatya, Diyarbakır ve Mardin'deki kurumların tasfiyesini de sağlamış ve bu bölgelerdeki çalışmalar sona ermişti. Künzler'e nakil işlerinde yardım edenlerin başında İsviçreli misyoner Berena Schmiedlin, İngiliz misyoner Ruth Eddy ve Amerikalı misyonerler Mary C. Holmes ve Bayan Kalk geliyordu. Künzler artık Urfa'ya dönüp bir süredir ihmal ettiği sağlık çalışmalarıyla tekrar ilgilenmeyi düşünüyordu. Ancak, Harput'taki çalışmaları yürütürken NER'in Filistin ve Suriye Genel Sorumlusu tarafından kendisine bir iş teklifi daha yapıldı. Künzler'e, Anadolu'dan Suriye'ye ve oradan da Beyrut'a gönderilen Ermeni kız çocuklar için açılacak yetimhanenin yöneticiliğini kendisi ile eşinin idare edip edemeyeceği sorulmuştu. Urfa'daki sağlık çalışmaları için artık Alman Doğu Misyonu ile İsviçre Ermeni Dostları Derneği'nden yardım gelmiyordu ve bu yüzden şehirdeki çalışmaları sonlandırmanın zamanı gelmişti. Bu şartlar altında Künzler'in Anadolu'da yapabileceği başka bir görev olmayınca NER'in yaptığı teklifi kabul edecek ve eşiyile birlikte Ghazir (Gazir) bölgesinde bulunan yetimhaneyi idare etmek üzere Beyrut'a hareket edecektir. Açılacak yetimhanede 1.400 kız çocuğu kalacaktı. Künzler çifti, burada "*ev babası/ev annesi*" olarak uzun yıllar görev yapacaktır (Feigel, 1989: 268; Künzler, 1933:115).

Bunların yanında, NER'in sorumluluğu altında olan Haruniye ve İstanbul'da bulunan yetimhanelerdeki çocukların da nakliyle ilgili burada kısaca bilgi vermek yerinde olacaktır. Maraş, Harput ve Urfa gibi bölgelerin aksine Adana'nın Haruniye Karyesi'nde bulunan ve 1909 Adana olayları sonrasında Alman Yardım Birliği tarafından kurulan (yılıda yaklaşık 200 çocuğun barındığı) yetimhane 1920 yılında kapanmış ve buradaki çocuklar Kıbrıs'a nakledilmişti. Zira bölge Fransızlar tarafından işgal edilince Alman misyonerlerin çalışmasına imkân kalmamış ve kurumun tasfiyesi sağlanarak çocukların başka bir mahalle gönderilmesi uygun bulunmuştu. Bu dönemde İngilizler'in kontrolü altındaki Kıbrıs'a ulaşan çocukların bakımı yine burada oluşturulan bir yetimhanede sağlanmıştır (Feigel, 1989:268-269).

Yetimlerin Suriye topraklarına nakli ve buradaki bakımları için yapılan harcamalar NER'e ağır gelmeye başlayınca İstanbul'da bulunan yetimlerin bir süre bölgede bırakılması düşünülmüştü. NER bu dönemde yaptığı propagandalarla, uluslararası alanda Türk hükûmetine baskı yapılmasını ve yetimlerden bir kısmının Anadolu topraklarında kalmasını sağlamaya çalışıyordu. Ancak, yeni Türk hükûmetiyle NER arasında bu hususa dair sağlıklı bir iletişim kurulamayınca, İstanbul'daki çocukların da nakledilmesi kararlaştırıldı ve şehirde bulunan yaklaşık 1.200 yetim 1922 yılının sonlarına doğru gemilerle Beyrut'a gönderildi (A Million Lives Saved, 1923:10-11).

SONUÇ

İstanbul Amerikan Büyükelçisi Henry Morgenthau'nun Tehcir Kararı'nın ardından Ermenilere yardım amacıyla Amerikan kamuoyuna yaptığı çağrı kısa zamanda büyük yankı buldu ve milyonlarca dolar toplanarak yardım kuruluşları aracılığıyla Orta Doğu'ya gönderildi. Bu yardım kuruluşları içerisinde önemli bir yere sahip olan Amerikan Yakın Doğu Yardım Heyeti, özellikle Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Anadolu ve Suriye'de bulunan Ermenilere

yardım etmiştir. Yardım Heyeti'nin mütareke ve Milli Mücadele dönemlerinde Anadolu'daki Ermeni yetimleri Suriye topraklarına taşıma girişimi, belki de bu yardım seferberliğinin en önemli ayağını oluşturmaktadır.

Yardım Heyeti, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Anadolu'nun farklı şehirlerindeki yetimhanelerin idaresini üstlenerek Ermeni çocukların bakımını buldukları bölgelerde sağlamaya devam etmişti. Ancak Milli Mücadele'nin Türkler'in zaferiyle neticelenmesi ve Anadolu'da yeni bir devletin teşekkül etmeye başlaması üzerine Yardım Heyeti, artık bu topraklarda rahat bir şekilde misyonerlik faaliyeti yürütemeyeceğini anlayarak yaklaşık 8 bin Ermeni yetimi Fransızların kontrolünde olan Suriye topraklarına nakletme kararı almıştır.

Harput, Maraş, Mardin, Diyarbakır ve Urfa gibi önemli merkezlerde barınan yetimleri alınan karar uyarınca 1922 yılının Mart-Eylül (İstanbul'daki yetimler Aralık ayı sonuna kadar) ayları içerisinde Suriye topraklarına nakleden Yardım Heyeti, Halep ve Beyrut'ta kurduğu yetimhanelerde bu çocukların bakımına devam etmiştir. Yardım Heyeti adına çocukların naklini organize eden İsviçreli Jakob Künzler, bu çalışmalarını başarıyla tamamlamış ve daha sonra Beyrut'ta tesis edilen bir yetimhanenin başına geçerek uzun yıllar burada hizmete devam etmiştir.

KAYNAKÇA

I. ARŞİV KAYNAKLARI

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Babiâli Evrak Odası (BEO), 4560/341976; 4562/342148; 4672/350376; 4705/352843, Lef.3.

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Asayiş Kalemi (DH.EUM.AYŞ), 73/17.

Dâhiliye Nezâreti İdare-i Umûmiye Evrakı (DH.İ.UM), 32/141, Lef.2; 205/2069, Lef 5 ve 15; 209/227, Lef.2; 2024/1421, Lef.2.

Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi (DH.ŞFR), 95/41.

Meclis-i Vükelâ (MV), 253/74; 255/127.

II. KİTAP ve MAKALELER

Acrne, Speakers', (1920), *Handbook of American Committee for Relief in the Near East*, New York: Publisher: The Headquarters of the Committee.

A Million Lives Saved, A Handbook for Pastors, (1923), New York.

Barthon, James L., (1930), *Story of Near East Relief (1915-1930)*, New York: The Macmillian Company.

Brand, Tylor, (1914-1918), "Near East Relief", *International Encyclopedia of the First World War 1914-1918*, (Online): 1-5.

Brown, Charlotte H., (1920), *Then and Now Syria (1870-1920)*, New York.

Canlı, Mehmet, (1995), "Milli Mücadele Döneminde Amerikan Şark-ı Karib Muavenet Cemiyeti'nin Anadolu'daki Faaliyetleri", *Askeri Tarih Bülteni*, 38: 42-49.

Demir, Cenk ve Tekir, Süleyman, (2018), "Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti'nin Milli Mücadele Döneminde Urfa ve Çevresindeki Yardım Çalışmaları", *Studies of the Ottoman Domain*, 8 (15): 109-139.

E. Kerr, Stanley, (1973), *The Lions of Marash, Personal Experiences with American Near East Relief 1919-1922*, Albany: State University of New York Press.

Feigel, Uwe, (1989), *Das Evangelische Deutschland und Armenien, Die Armenierhilfe Deutscher Evangelischer Christien seit dem Ende des 19. Jahrhunderts im Kontext der Deutsch-Türkischen Beziehungen*, Göttingen: Vandenhoeck u. Ruprecht.

Holmes, Mary Caroline, (2017), *Urfa'daki Ermeni Yetimhanesi (1919-1921)*, (çev.: Vedii İlme)n, İstanbul: Yaba Yayınları.

Karabekir, Kazım, (1995), *Çocuk Davamız*, Yay. Haz. Faruk Özerengin, İstanbul: Emre Yayınları.

Künzler, Jacob, (1933), *Dreißig Jahre im Orient*, Basel: Kommissions-Verlag.

Kieser, Hans Lukas, (2010), *Iskalanmış Barış, Doğu Vilayetleri'nde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*, (çev.: Atilla Dirim), İstanbul: İletişim Yayınları.

Meyer, Karl, (1974), *Armenien und Schweiz*, Bern.

Nansen, Fridtjof, (1928), *Betrogenes Volk*, Leipzig.

Near East Relief (NER), *National Headquarters One Madison Avenue*, (1920), New York.

Near East Relief Committee Records 1904-1950, (2013), Pr. Brigette C. Kamsler, Kristen Leigh Southworth, New York: Amy Meverden.

Şimşek, Muttalip, (2016), "Osmanlı Devleti'nde Alman Yetimhaneleri", *History Studies*, 8 (3): 151-173.

EKLER

Ek-1

Ek-2

Ermeni yetimlerin gruplar halinde Anadolu topraklarından Suriye'ye nakli.

Kaynak (Ek-1 ve Ek-2): Jakob Künzler, *Dreißig Jahre im Orient*, Kommissions-Verlag, Basel 1933, s. 96.